UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Uniforme rechtstoepassing en de Hoge Raad

Dijksterhuis, B.M.

Publication date
2010

Published in
Nederlands Juristenblad

Link to publication

Citation for published version (APA):
Dijksterhuis, B. M. (2010). Uniforme rechtstoepassing en de Hoge Raad. *Nederlands Juristenblad*, *2010*(30), 1969-1974.

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:15 Sep 2026

Uniforme rechtstoepassing en de Hoge Raad

Bregje Dijksterhuis[1]

HEEFT DE HOGE RAAD NOG ZEGGENSCHAP OVER RECHTSGEBIEDEN WAARVOOR DE EERSTE- EN TWEEDELIJNSRECHTERS RICHTLIJNEN HEBBEN ONTWIKKELD? HET ONDERSCHEID TUSSEN UNIFORME RECHTSTOEPASSING, HET TERREIN VAN DE FEITENRECHTERS, EN RECHTSEENHEID, WAAR DE HOGE RAAD EEN ROL SPEELT, ZOU DUIDELIJK MOETEN WORDEN AFGEBAKEND. VIER OPTIES WORDEN VERKEND.

Dit artikel richt zich op de landelijke uniforme rechtstoepassing[2] in rechterlijke uitspraken en de rol van de Hoge Raad. De aanleiding zijn de twee recente oordelen van de Hoge Raad over de vergoeding vanwege kennelijk onredelijk ontslag.[3] Mijn stelling is dat er duidelijkheid moet komen over de taakverdeling tussen respectievelijk de Hoge Raad als hoogste rechtseenheidbewaker en de feitenrechters ten aanzien van de landelijke uniforme rechtstoepassing. In dit artikel zal ik vier mogelijke opties aandragen. Mijn rechtssociologische proefschrift over landelijke uniformiteit op het terrein van alimentatie, de Werkgroep Alimentatienormen en de Tremanormen, is het uitgangspunt.[4] De hoofdvraag van het artikel is: wat is de taak van de Hoge Raad bij het bewaken van de landelijke uniformiteit in bulkzaken met feitelijke aspecten en kwantiteiten (bedragen, hoogte) als uitkomst, zoals alimentatienormen, straftoemeting en smartengeld?

De feitenrechtspraak is vanwege de toenemende werkdruk genoodzaakt een onderscheid te maken tussen bulk- en maatwerk. Voor de afhandeling van bulkzaken zijn de klassieke rechterlijke methoden niet voldoende. Adequate middelen zijn rechterlijke samenwerking, procesmanagement en ICT.[5] Het gebruik van deze middelen zal in het kader van de uniforme rechtstoepassing in de toekomst alleen maar toenemen. De Hoge Raad richt zich juist meer op het maatwerk: behandelen van de bijzondere casus en de rechtsontwikkeling.[6] Een prangende vraag is of de Hoge Raad überhaupt nog zeggenschap heeft of zou moeten hebben over de rechtsgebieden waarvoor de eerste- en tweedelijnsrechters richtlijnen ontwikkelen. Verder is van belang dat het onderscheid tussen uniforme rechtstoepassing, het terrein van de feitenrechters en de Raad voor de rechtspraak, en rechtseenheid, waar de Hoge Raad zich wél een rol toebedeelt, duidelijk wordt afgebakend.[7]

De Hoge Raad heeft een dilemma bij het bepalen van zijn rol ten aanzien van rechtsgebieden met veel feitelijke componenten, zoals kennelijk onredelijk ontslag. Hammerstein:

Auteur

1. Mr. dr. Bregje M. Dijksterhuis is docent bij HBO-Rechten, Hogeschool van Amsterdam. Met dank aan prof. em. dr. E. Blankenburg voor zijn waardevolle inzichten die bijdroegen aan de totstandkoming van dit artikel.

Noten

2. Dit is de gangbare juridische term op grond van art. 94 Wet RO, die aangehouden wordt in het artikel. Andere gebruikte termen zijn landelijke uniformiteit en rechtseenheid.

3. HR 27 november 2009, *LJN* BJ6596; HR 12 februari 2010, *LJN* BK4472.

4. B.M. Dijksterhuis, *Rechters normeren de alimentatiehoogte, Een empirisch onderzoek naar rechterlijke samenwerking in de Werkgroep Alimentatienormen (1975-2007)* (diss. Leiden), Leiden University Press 2008. Hierna: Dijksterhuis 2008.

5. Zie over de mogelijkheden van ICT in de rechtspraak: D. Reiling, *Technology for Justice, How Information Technology Can Support Judicial Reform*, Leiden: Leiden University Press 2009; E.J. Rooze e.a., *eCase Management: An international study in judicial organisations*, The Hague: Netherlands Council for the Judiciary 2007. Zie ook: R. Susskind, *The End of Lawyers, Rethinking the nature of legal services*, Oxford: Oxford University Press 2008.

6. Zie o.a. A. Hammerstein, 'Rechtsvorming door de rechter is onvermijdelijk', *AA* oktober 2009, p. 672-676.

7. Ook Loth benadrukt het belang van een goede werkverdeling tussen de Hoge Raad en de feitenrechters. Hij ziet vooral een belangrijke taak weggelegd voor de hoven op het terrein van de rechtseenheid, waarbij hij de straftoemeting expliciet noemt. M. Loth, 'Versterking van de cassatie- én de appelrechtspraak. De verhouding tussen de gerechtshoven en de Hoge Raad na de invoering van een gematigd verlofstelsel bij de Hoge Raad', *Trema* 2009, p. 410-415.

'De Hoge Raad moet die gevallen wel beslissen, doch hij kan de sterk van de feiten afhangende open norm niet verder invullen zonder de feitenrechters hinderlijk voor de voeten te lopen.'[8]

De Hoge Raad ziet momenteel voor zichzelf primair geen rol weggelegd ten aanzien van de uniforme rechtstoepassing. De Hoge Raad houdt zich vanwege het feitelijke karakter afzijdig van terreinen als alimentatie, ontslagvergoedingen en straftoemeting, waar rechters landelijke richtlijnen voor ontwikkelen. Tegelijkertijd doet de Hoge Raad desgevraagd wél uitspraken op die terreinen. Zo oordeelde de Hoge Raad in de twee recente arresten over kennelijk onredelijk ontslag dat er geen landelijke rechterlijke formule gewenst was om de vergoedingen te bepalen. De Hoge Raad hinkt naar mijn idee op twee gedachten: hij beschouwt uniforme rechtstoepassing enerzijds als het terrein van feitenrechters, maar bemoeit zich er af en toe wel mee: hij spreekt zich over de juistheid van rechterlijke richtlijnen uit. De huidige situatie schaadt justitiabelen en is onbevredigend voor feitenrechters. Het is van belang dat burgers, advocaten en feitenrechters weten wat ze wél en wat ze niet van de Hoge Raad kunnen verwachten op de terreinen met feitelijke componenten waar feitenrechters samenwerken: straftoemeting, ontslagvergoedingen, alimentatienormen. Dit is een goed moment om een duidelijke koers te bepalen, nu het toekomstige takenpakket van de Hoge Raad nog niet uitgekristalliseerd is.

Reactie van feitenrechters op uitspraken van de Hoge Raad

Een rechtssociologische interessante vraag is: wat zal het effect zijn van de oordelen van de Hoge Raad over kennelijk onredelijk ontslag? Wat zullen de kantonrechters en de hoven doen? Dit zal nader moeten blijken, maar mijn bevindingen over de Werkgroep Alimentatienormen bieden reeds een aanknopingspunt. Ook op het terrein van de alimentatiehoogte week de Hoge Raad in een aantal oordelen af van het landelijke beleid van de Werkgroep Alimentatienormen.

Het is van belang dat burgers, advocaten en feitenrechters weten wat ze wél en wat ze niet van de Hoge Raad kunnen verwachten

Ten eerste benadrukte de Hoge Raad in een aantal alimentatie-uitspraken, evenals in de recente oordelen over kennelijk onredelijk ontslag, dat rechters alle relevante omstandigheden van het geval in hun oordeel moesten betrekken. Dit stond haaks op de werkwijze van de Werkgroep Alimentatienormen waar *van tevoren* in een landelijke rechterlijke vergadering werd afgesproken met welke relevante omstandigheden wél en met welke geen rekening moest worden gehouden. De gedachte daarachter is nu juist dat niet meer bij elke concrete casus die afweging moet worden gemaakt. De oordelen van de Hoge Raad frustreerden in feite dit streven naar standaardisatie. De Werkgroep Alimentatienormen nam ze niet klakkeloos over. De oordelen werden door de werkgroep veelal als een uitzonderlijke situatie benoemd, zodat de Tremanorm in stand kon blijven. Een raadsheer en lid van de Werkgroep

Couple Paddling in Opposite Directions © Richard Downs / Corbis

Alimentatienormen over een richtlijn die het wettelijk behoeftecriterium invulde:

'Het beleid van de Werkgroep Alimentatienormen is niet veranderd (...) We gaan niet weer, zoals vroeger, alle posten langs. De Hoge Raad lijkt daar wat genuanceerder tegenaan te kijken, maar de beslissing lijkt ingegeven door de omstandigheden van het geval.'[9]

Ten tweede week het beleid van de Werkgroep Alimentatienormen soms inhoudelijk af van uitspraken van de Hoge Raad. De Werkgroep Alimentatienormen volgde een paar keer van de wetgeving afwijkende beleid. De Hoge Raad volgde echter de wetgever, met als consequentie dat het beleid van de feitenrechters afweek van dat van de Hoge Raad.[10] De Werkgroep Alimentatienormen paste haar beleid niet altijd aan aan het oordeel van de Hoge Raad. De rechters vonden hun eigen beleid in de praktijk werkbaarder: betaling van kinderalimentatie stuit bijvoorbeeld op minder emotionele problemen dan partneralimentatie. Deze praktijkcasus laat goed het verschil zien tussen een pragmatische Werkgroep Alimentatienormen (en feitenrechtspraak) en een principiële Hoge Raad.[11] Dit speelde ook in de kennelijk onredelijk ontslagzaken. Corstens:

'Onafhankelijkheid is niet gegeven om de wet te omzeilen. De rechter moet opereren binnen het gegeven dat de wetgever twee ontslagsystemen naast elkaar laat bestaan. Het is aan de wetgever om het systeem aan te passen aan de maatschappelijke behoefte.'[12]

Een goede taakverdeling kan voorkomen dat het beleid van de rechters in eerste en tweede instantie en de oordelen van de Hoge Raad uiteen gaan lopen.

Uniforme rechtstoepassing door de feitenrechters

Aristoteles introduceerde het principe van het gelijkheidsbeginsel als 'gelijke gevallen gelijk behandelen en ongelijke gevallen ongelijk behandelen'.[13] Feitenrechters nemen echter geen besluiten in de eenvoudige juridische setting die Aristoteles voor ogen had. Sterker dan voor de Hoge Raad, is de organisatiecontext voor de feitenrechters van belang bij besluitvorming. De rechters zijn onderdeel van het grote geheel van negentien rechtbanken en vijf hoven en de Raad voor de rechtspraak.[14] De

De burger verwacht uniforme rechtstoepassing over de gehele breedte van de rechterlijke organisatie

organisatie speelt voor de feitenrechters zeker ook een rol bij de invulling van de taak van rechtseenheid. Rechtseenheid is voor hen méér dan dat de rechter consistent is in de toepassing en interpretatie van het recht in zijn eigen oordelen, waar Aristoteles op doelt. De burger verwacht uniforme rechtstoepassing over de gehele breedte van de rechterlijke organisatie. Burgers (en rechters) beschouwen het als onwenselijk als Pietje bij rechtbank A een heel ander alimentatiebedrag moet betalen dan hij zou moeten doen als zijn verzoekschrift bij rechtbank B zou zijn ingediend. Of als Jan, van wie de scheiding zojuist is uitgesproken door rechtbank X, erachter komt dat zijn neef Henk, die ook 20 jaar getrouwd was, met eveneens drie kinderen en ongeveer hetzelfde gezinsinkomen, een veel lager alimentatiebedrag hoeft te betalen van een rechter in rechtbank Y, dan hij. Vanwege de steeds grotere digitale informatievoorziening via Blogs, Hyves en Twitter, zijn burgers tegenwoordig bovendien steeds beter en sneller op de hoogte van het wel en wee van medeburgers. Daarnaast past het gestandaardiseerd en efficiënt afhandelen van bulkzaken binnen de professionalisering van de rechterlijke organisatie.[15] Rechterlijke samenwerking draagt niet alleen bij aan verkorting van de doorlooptijden, maar maakt ook mogelijk dat er meer beschikbare rechterlijke werktijd overblijft voor de grotere rechtsvragen die maatwerk vergen.

Het verbeteren van uniforme rechtstoepassing via rechterlijke richtlijnen is geen illegaal middel. Sinds 2002 heeft de Raad voor de rechtspraak op grond van art. 94 Wet RO de taak om rechterlijke samenwerking te faciliteren teneinde de uniforme rechtstoepassing te bevorderen. De wetgever legitimeert hiermee indirect landelijke rechterlijke samenwerking. Deze taak van de bevordering van uniforme rechtstoepassing hebben de Raad voor de rechtspraak en de feitenrechters in de praktijk verder vormgegeven, voornamelijk in de landelijke sectorvoorzittersoverleggen. Een recent voorbeeld is de uniformering

Noten

8. F. Hammerstein, 'De Hoge Raad ondersteboven', *NJB* 2010, 444, afl. 9, p. 548-553.

9. Dijksterhuis 2008, p. 84. Feitenrechters gebruiken deze methoden ook om af te wijken van rechterlijke afspraken. Zie A. Terlouw, *Uitspraak en Afspraak, Samenwerking tussen vreemdelingenrechters bij ontbreken van hoger beroep*, Den Haag: BJu 2003.

10. Voorbeelden zijn de prioriteit van kinderalimentatie en de invloed van de nieuwe partner op alimentatie. Deze praktijkcasus worden uitgewerkt in Dijksterhuis 2008, p. 80-84.

11. Dijksterhuis 2008, p. 81-82. Ook Spijkerboer benadrukt dat het de taak van de Hoge Raad is om de wetgever te volgen. T. Spijkerboer, 'Voor een fundamentele rechtswetenschap', *NJB* 2010, 491, afl. 10, p. 604-610.

12. Interview Corstens in *Mr.* 2010, nr. 4, p. 21.

13. Aristoteles, *The Nicomachean Ethics (vert. J.A.K. Thomson), Harmondsworth [1953] 1976; C.E. Smith, Feit en rechtsnorm*, Maastricht: Shaker Publishing 1998, p. 57.

14. De rechtssociologen Groenendijk en Terlouw tonen op basis van hun onderzoek naar vreemdelingenrechters aan, dat de organisatie en meer specifiek het roulatiesysteem, productienormen en registratie van vernietigingen, de rechterlijke besluitvorming beïnvloeden. K. Groenendijk, *Een venijnig proces*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2008; K. Groenendijk & A. Terlouw, *Tussen onafhankelijkheid en hiërarchie. De relatie tussen de vreemdelingenrechters en de Raad van State, 2001-2007*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2009. Zie ook T. Spijkerboer, 'Voor een fundamentele rechtswetenschap', *NJB* 2010, 491, afl. 10, p. 604-610.

15. Zeker sinds de reorganisatie van de rechterlijke macht in 2002 is veel aandacht besteed aan verkorting van de doorlooptijden, integraal management en efficiënter werken.

van de aanpak onredelijke (boete)bedingen vanaf 1 juli 2010.[16] De samenwerking vindt daarnaast plaats binnen landelijke rechtersoverleggen die dateren van vóór 2002 zoals de Kring van kantonrechters en de Werkgroep Alimentatienormen.[17] Landelijke rechterlijke samenwerking is goed juridisch ondernemerschap en past in een professionele rechterlijke organisatie.

De organisatie van professionals: de Hoge Raad

De taken van de Hoge Raad zijn rechtsvorming, rechtseenheid en rechtsbescherming. De vraag is hoe het begrip rechtseenheid wordt ingevuld en vooral of uniforme rechtstoepassing onderdeel uitmaakt van deze taak. Voor de Hoge Raad staat rechtseenheid in de betekenis van Aristoteles voorop: hoe kan ik bij de volgende gelijksoortige zaak het recht op dezelfde wijze uitleggen? Hoe kan ik zorg dragen voor continuïteit van rechtspraak? De Hoge Raad is niet verdeeld over verschillende arrondissementen en ressorten in het land. De raadsheren zijn werkzaam in één organisatie in Den Haag, die bovendien niet onder de Raad voor de rechtspraak valt. Kortom, de Hoge Raad is een minder complexe organisatie en de vraag hoe uniforme rechtstoepassing in het land kan worden gewaarborgd, is minder prangend voor de Hoge Raad dan voor de feitenrechters. De Hoge Raad is bovendien een organisatie waar het maatwerk in complexe juridische kwesties vooropstaat. Het terrein van de alimentatiehoogte, ontslagvergoedingen en straftoemeting laat de Hoge Raad vooral aan de feitenrechtspraak over. Dat is een bewuste keuze. Voormalig procureur-generaal Ten Kate, die in 1974 de eerste Werkgroep Alimentatienormen formeerde, benadrukte dat de Hoge Raad rechtseenheid moest waarborgen ten aanzien van rechtsvragen en dat de feitenrechters moesten zorgen voor uniformiteit bij feitelijke vaststellingen, waaronder de vaststelling van alimentatie.[18] Ook Hammerstein, voormalig lid van de Werkgroep Alimentatienormen, stelde: *'De Hoge Raad heeft altijd afstand genomen van de alimentatieberekeningen (...). Je zou kunnen zeggen dat de Hoge Raad op een aantal cruciale punten de leiding zou moeten geven. Maar dan speelt het punt dat de alimentatienormen geen recht zijn en dat een heleboel beslissingen feitelijk zijn. Die beslissingen zijn voorbehouden aan de feitenrechter.'*[19] Corstens: *'In kwesties als alimentatienormen, straftoemetingsrichtlijnen en vergoedingen bij kennelijk onredelijk ontslag zit een grote feitelijke component. Ik vind dat het bij uitstek de taak van de feitenrechters is en blijft om op dat gebied normen te ontwikkelen. Het vaststellen van die normen is naar mijn gevoel een kwestie van veel ervaring, overleg tussen rechters en kennis van concrete zaken. Als Hoge Raad zien we geen clienten, we hebben geen feitelijke behandelingen. Dat lijkt mij nu echt buiten het perspectief van de Hoge Raad te liggen. Schoenmaker blijf bij je leest is hier het parool.'*[20]

Kortom, de lijn van de Hoge Raad is al jaren dezelfde: de feitenrechter is primair verantwoordelijk voor normering op rechtsgebieden die sterk feitelijk gekleurd zijn.[21] Complicerende factor is dat de Hoge Raad in cassatie wél wordt verzocht te oordelen over deze rechtsgebieden. De Hoge Raad geeft aan deze verzoeken gehoor en doet uitspraken over alimentatie, ontslagvergoedingen, enz. In de twee arresten over kennelijk onredelijk ontslag oordeelt de Hoge Raad dat deze vergoedingen primair aan de hand van de omstandigheden van het geval moeten worden bepaald. Een formule zoals de kantonrechtersformule was niet gewenst. President van de Hoge Raad Corstens:

'Veel van de daarbij in aanmerking komende factoren, bijvoorbeeld de mate van verwijt aan de werkgever, zijn niet in een algemene formule te vatten.'[22]

Deze benadering werkt voor de Hoge Raad als maatwerkorganisatie, maar mijns inziens niet voor de feitenrechters die niet alleen maatwerkzaken maar ook bulkzaken moeten afhandelen.[23] Nu de Hoge Raad duidelijk heeft geoordeeld dat de kantonrechtersformule, aangepast of niet, geen uitgangspunt moet zijn in de procedure inzake kennelijk onredelijk ontslag, moeten de rechtbanken en hoven weer opnieuw op landelijk niveau met elkaar in overleg treden met ongewisse uitkomst.[24] Dit is wel noodzakelijk. Voor de burger is het moeilijk te verteren als er in de ene procedure, op basis van art. 7: 685 lid 8 BW, wél voorspelbaarheid is vanwege een landelijke rechterlijke richtlijn en in de andere procedure, op basis van art. 7:681 lid 1 BW, niet. Beide formules betreffen immers het terrein van de ontslagvergoedingen en lijken in de ogen van de burger qua feitelijke situaties op elkaar.[25] En voor beide procedures moeten er dus landelijke rechterlijke richtlijnen zijn.[26]

De taakverdeling tussen de feitenrechters en de Hoge Raad ten aanzien van uniforme rechtstoepassing

Tot slot wil ik kort ingaan op vier mogelijke toekomstbeelden voor de taakverdeling tussen de feitenrechters en de Hoge Raad ten aanzien van de uniforme rechtstoepassing.

Optie 1: exclusieve bevoegdheid feitenrechters

Uniforme rechtstoepassing ten aanzien van rechtsgebieden met veel feitelijkheden is exclusief het terrein van de feitenrechters. Het zou de duidelijkheid ten goede komen als de Hoge Raad een duidelijk onderscheid maakt tussen rechtseenheid en uniforme rechtstoepassing: de Hoge Raad zou bijvoorbeeld een systematisch onderzoek kunnen doen naar zijn eigen *best practices* op het terrein van rechtseenheid.[27] De Hoge Raad zou de feitenrechters op de terreinen waar uniforme rechtstoepassing gewenst is, wél kunnen aanvullen, indien ze er niet in slagen afspraken te maken.

Optie 2: correctie mogelijk bij strijd met rechtssysteem

De Hoge Raad laat uniforme rechtstoepassing primair over aan de feitenrechters, maar corrigeert als rechterlijke richtlijnen strijdig zijn met het rechtssysteem. Feitenrechters hebben niet altijd zicht op de rechtspolitieke ontwikkeling van hun normen.[28] De Hoge Raad zou dan kunnen ingrijpen. Het verdient wél de voorkeur als feitenrechters al eerder, via prejudiciële vragen, weten waar ze aan toe zijn.[29]

Optie 3: actieve samenwerking bij ontwikkeling richtlijnen

De Hoge Raad corrigeert niet alleen bij strijd met het rechtssysteem, maar spreekt zich ook uit als hij rechterlijke richtlijnen voor het betreffende rechtsgebied niet wenselijk acht. Een voorbeeld is het oordeel van de Hoge Raad dat de kennelijk onredelijke ontslagvergoeding niet moet worden bepaald via een rechterlijke formule. Overleg tussen de Hoge Raad en de feitenrechters ligt dan voor de hand, zodat de feitenrechters ook hun standpunt kunnen inbrengen. Van belang is daarbij dat niet alleen het rechtersperspectief, maar ook het perspectief van de burger voor ogen wordt gehouden. Rechters blijken weinig aandacht te hebben voor gebruikers, die de voorkeur geven aan een simpele formule boven een ingewikkeld maatwerksysteem, al dan niet vastgelegd in richtlijnen.[30]

Optie 4: richtlijnen erkennen als recht

De Hoge Raad zou een nog actievere rol kunnen innemen door de rechterlijke richtlijnen te erkennen als recht in de zin van art. 79 Wet RO.[31] Dit biedt burgers meer rechtsbescherming bij de feitenrechters. Bijkomend voordeel is dat rechterlijke afspraken dan kunnen worden gebruikt bij de verdediging tegen kritiek op rechterlijke besluitvorming. Als argument dat rechters consistent zijn in straftoemeting en onafhankelijk van sekse en etnische afkomst van rechters oordelen, zouden de rechters kunnen wijzen op de oriëntatiepunten straftoemeting. •

Noten

16. Website Raad voor de rechtspraak d.d. 19 maart 2010.

17. Recente richtlijnen zijn de gewijzigde kantonrechtersformule en de gewijzigde Tremanormen: B.M. Dijksterhuis, 'Een rechtssociologische visie op landelijke formules voor ontslagvergoedingen, op basis van de lessen van de Werkgroep Alimentatienormen.', *Trema* 2010, p. 58-63.

18. Interview Ten Kate. Dijksterhuis 2008, p. 37.

19. Interview Hammerstein. Dijksterhuis 2008, p. 80.

20. C. Lindo, 'Tussen ideaal en nuchterheid', *NJB* 2009, 805, afl. 17, p. 1074-1082.

21. De rol van de Hoge Raad ten aanzien van feitelijkheden was ook het belangrijkste punt van discussie van de *NJB-Salon* onder voorzitterschap van T. Hartlief in het kader van het afscheid van F. Bruinsma als hoogleraar rechtssociologie aan de Universiteit Utrecht. Zie de bijdragen: F. Bruinsma, 'Jurisprudentie als rechtspolitieke besluitvorming', *NJB* 2010, 442, afl. 9, p. 538-543; F. Bakels, 'Aan de vooravond van de derde van Bruinsma', *NJB* 2010, 443, afl. 9, p. 543-548; F. Hammerstein, 'De Hoge Raad ondersteboven', *NJB* 2010, 444, afl. 9, p. 548-553.

22. Interview Corstens in *Mr.* 2010, nr. 4, p. 21.

23. Bovendien is te bepleiten dat de factor C of Z voldoende mogelijkheid biedt om recht te doen aan de omstandigheden van het geval bij het bepalen van de vergoeding op grond van kennelijk onredelijk ontslag.

24. R. Cremers pleit er daarentegen voor dat de vergoeding wordt vastgelegd in wetgeving en dus niet in rechterlijke richtlijnen. R. Cremers, 'Een vergoeding bij opzegging van een arbeidsovereenkomst?', *NJB* 2010, 31, afl. 2, p. 63.

25. Aldus ook R. Cremers, 'Een vergoeding bij opzegging van een arbeidsovereenkomst?', *NJB* 2010, 31, afl. 2, p. 60-63. Zie ook: R.M. Knegt, 'Rechters in ontslagzaken. Zelfregulering en de markt van beëindigingprocedures.', in: N. Doornbos, N. Huls & W. van Rossum (red.), *Rechtspraak van buiten. Negenendertig door de rechtssociologie geïnspireerde annotaties* (Liber amicorum prof. dr. J.F. Bruinsma) 2010, p. 95-102.

26. B.M. Dijksterhuis, 'Een rechtssociologische visie op landelijke formules voor ontslagvergoedingen, op basis van de lessen van de Werkgroep Alimentatienormen', *Trema* 2010, p. 58-63.

27. In samenwerking met rechtswetenschappers zoals Spijkerboer en rechtssociologen zou de Hoge Raad zijn eigen besluitvormingsproces kunnen analyseren. T. Spijkerboer, 'Voor een fundamentele rechtswetenschap', *NJB* 2010, 491, afl. 10, p. 604-610.

28. Een voorbeeld is de 'scheefgroei' van de Tremanormen. Dijksterhuis 2008, p. 215-216.

29. De prejudiciële taak van de Hoge Raad, één onderdeel van het rapport Hammerstein lijkt in ieder geval werkelijkheid te worden. B. Rijlaarsdam, 'Rechter kan hulp vragen bij Hoge Raad', *NRC Handelsblad* 30 maart 2010.

30. Dijksterhuis 2008, p. 215. De kantonrechtersformule voldoet aan die behoefte aan eenvoud.

31. Zie ook B.M. Dijksterhuis, 'Een rechtssociologische visie op landelijke formules voor ontslagvergoedingen, op basis van de lessen van de Werkgroep Alimentatienormen', *Trema* 2010, p. 58-63.